

UDK 811.163.4'373:646.21(497.5)

Izvorni naučni rad

Emina BERBIĆ KOLAR (Osijek)

Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti
eberbic@foozos.hr

Ivana MIHIĆ (Davor)

OŠ „Matija Antun Relković“
iimihic@gmail.com

JEZIČNA DETERMINIRANOST SLAVONSKIH ZIDNJAKA

U radu je prikazana lingvistička analiza natpisa na zidnjacima. Natpisi su bili napisani na bijelome platnu, a zvali su se zidnjaci. Budući da su bili moda u kućama u prvoj polovici 20. stoljeća, a mogao ih je izrađivati tko je htio, uočene su brojne značajke koje karakteriziraju hrvatski jezik tadašnjega vremena. Na temelju analizirana 130 zidnjaka prikupljena na području Slavonije, prikazana je lingvistička analiza jezičnih natpisa kroz fonološke, morfološke, sintaktičke i pravopisne značajke.

Ključne riječi: *zidnjaci, hrvatski jezik, jezična determiniranost, zagrebačka filološka škola*

1. O slavonskim zidnjacima

Hrvatski rječnici ne propisuju značenje zidnjaka, no uz pomoć Toldijevih opisa (2002), mogu se definirati kao komad bijeloga platna s otisnutim tekstom i slikom; kupovan je na vašarima i u obrtničkim radnjama te je kod kuće vezen koncem ili je kupovan s gotovim otisnutim tekstom i slikom. Uvriježeni nazivi zidnjaka u narodu su *kuharica* ili *kuvarica*, *zidne krpe*, *kuhinjske krpe*, *dekice* (Toldi, 2002) te *krpe*. Prema nekim autorima zidnjaci nisu hrvatski autohtoni proizvod, nego nizozemski (Grahovac-Pražić, Vrcić-Mataija, 2012: 166, prema Vrabec, 2007; Toldi 2002), a pojavili su se pred kraj 19. stoljeća (Grahovac-Pražić, Vrcić-Mataija, 2012). Toldi (2002) navodi kako se zidnjaci nakon Prvoga svjetskoga rata prvo javljaju u građanskim domovima, a onda u seoskim te kasnije postaje opća moda, a nestaju početkom šezdesetih godina kada su se pojavile „viseće kuhinje“. U selima su se zadržali do osamdesetih godina, a kod starijih se ljudi mogu vidjeti i danas na zidu. Na vrijeme postojanja zidnjaka upućuju dva primjera s natpisima *Lahka noć! 1931!* i *1932*.

Izgled zidnjaka može se podijeliti na dva dijela: slikovni i tekstualni. Međusobno su povezani te tako crteži prikazuju sadržaj poruke. Crtež se nalazi u sredini zidnjaka, a poruka obično sadrži jednu rečenicu koja, ovisno o dužini, stoji na različitim mjestima: iznad ili ispod crteža, jednim dijelom iznad crteža, drugim ispod ili jednim dijelom s lijeve strane crteža, a drugim s desne. Crteži na vezenim zidnjacima vrlo su jednostavni i naivni, često statični, no izrazito jasni. Pregledom crteža mogu se pratiti promjene koje su se događale u kuhinji; njezin izgled, posude te kuhinjska pomagala. Jasno se uočava moda toga vremena od dužih pa do sve kraćih haljina, promjena obuće te razne frizure, „isprava su pundže, pa „bobi kopf“ iz dvadesetih, a „lokne“ i „velne trajne ondulacije“ iz tridesetih godina, do „tifusica“ iz šezdesetih“. (Toldi, 2002: 25) Iz crteža se jasno vidi uloga žene u društvu koja je u to vrijeme bila podložna mužu. Natpisi na zidnjacima pisani su u obliku stihova koji se u većini slučajeva rimuju. Naglašavanjem pojedinih riječi i neuobičajenim redom riječi u rečenici postignut je pjesnički stil. Natpisi su uglavnom pisani latinicom i na hrvatskome jeziku.

2. Fonološka determiniranost natpisa

Natpisi na zidnjacima nisu u svim slučajevima pisani hrvatskim standardnim jezikom, očekivan je utjecaj slavonskoga govora, mjesnih govora i općenito zavičajnoga idioma. Na njima se pojavljuju značajke hrvatskoga jezika koje su propisivali hrvatski jezikoslovci krajem 19. i početkom 20. stoljeća. Tada je djelovala zagrebačka filološka škola koja je težila čistoći hrvatskoga jezika. Naravno, valja uzeti u obzir činjenicu da su zidnjake vezle žene koje su uglavnom bile neobrazovane ili nisko obrazovane.

Iz niza uočenih zanimljivih primjera, izdvaja se infinitivnim nastavcima gubi krajnji fonem *-i*: *kuhat*, *pojest*, *vratit*. Postoje primjeri u kojima se infinitiv u istome kontekstu javlja u punome obliku i u obliku bez krajnjega fonema *-i*: *Mudra žena mora znati*, *muža ljubiti* i *kuhati*.; *Ako hoćeš kuhat znati*, *uči prije sudje prati*. U oba se primjera rečenica može podijeliti na dva dijela, dio ispred zareza i dio iza zareza, odnosno na zavisni i glavni dio pogodbene rečenice. Oba dijela imaju po osam slogova te, izgovarajući, rečenice zvuče ritmično. To bi mogao biti jedan od razloga pojave infinitiva u oba oblika u istome kontekstu.

Sažimanje dvaju vokala *-ao* u jedan vokal *-o* događa se u vezniku *kao*: *Pričam ti o ljubavi ko golub golubici!* U imenici *posao* također je došlo je do sažimanja samoglasničke skupine *-ao* u *-o*: *Uz taku pomoć svako, može svršiti poso lako*. Do sažimanja samoglasničke skupine *-ao* u *-o* dolazi i u glagolskome pridjevu radnom: *Izišo je mjesec pobjegla je tama, Ah da samo nisam*

ostavljena, sama. Ova je pojava sažimanja samoglasničke skupine *-ao* u *-o* česta u slavonskome dijalektu. Tako Jozić (2005: 34) navodi da se „perfekt inače tvori nesvršenim prezentskim oblicima glagola *bīt* i glagolskim pridjevom radnim, koji u muškome rodu ima nastavak *-o*, nastao od nekadašnjeg dočetnog *-l*, a ako mu je prethodio samoglasnik *-a*, došlo je do sažimanja i duljenja, npr. *gledal* > *gledao* > *gledō*“. Osim toga, gubljenje samoglasnika Ivšić obrazlaže „bržim govorom“ (Jozic, 2010) koji se može prenijeti u pismu.

Jat se u natpisima odražava u gotovo svim oblicima: ekavskom, ikavskom, jekavskom i ijekavskom. Primjeri u kojima se javlja ijekavski refleks jata usklađen s normom standardnoga hrvatskoga jezika, ijekavski refleks jata javlja se u dugim slogovima: *vrijedne*, *cvijeće*; jekavski refleks jata u kratkim slogovima – *djelo*, *čovjeka*, *cvjeta*, *vjernost*, *živjeti*. Uz te primjere, ima i netipičnih primjera u kojima se refleks jata javlja u nestandardnom obliku: *ije* – *krijepak*, *viječno*, *je* – *ljep*, *uvjek*. Prisutni su i ekavski reflesi jata: *čovjeku*, *dve*, *lepu*, *srećno*, *beloga*, *cela*. Nestandardni oblici mogu biti odraz nepoznavanja pravila pisanja, pogrešaka prilikom prepisivanja, utjecaja slavonskoga dijalekta ili posljedica utjecaja srpskoga jezika. Ikavski se odraz jata javlja u nekoliko natpisa: *Živila Kraljevska Porodica*, *ŽIVILA NAŠA HRVATSKA*, *Ovom društvu dice male priredile skorupom kave*. S obzirom na to da su skupljeni primjeri zidnih krpa upravo iz Slavonije, ne čudi pojava ikavskoga odraza jata.

Za slavonski je dijalekt karakteristično gubljenje početnoga glasa *o* u zamjenicama i priložima, što potvrđuju Joziceva istraživanja na području Brodskoga Posavlja. „Samoglasnik *o* gubi se iz početnog položaja zamjenskih i priložnih riječi: *ovako*, *onako*, *ovaj*, *onaj*...“ (Jozic, 2010: 237) Primjer koji se javlja glasi: *Kako golub golubici guče. Nako mene ljubi Moje luče*.

S obzirom na današnji standardni jezik, glas se *č* pravilno ostvaruje u riječima u kojima nastanak nije vidljiv: *čestitamo*, *čistoća*, *čovjeku*, *čuvaru*, *čista*, *čuj*, *priču*, *uče*, *ručak*, *čas*, no u nekima nepravilno: *več*, *voča*, *noč*, u izvedenicama i oblicima prema *c+i*: *palčić*, prema *k+e*: *reče*, te prema *t+j* nakon kojega je uslijedilo *č* umjesto *ć*: *šapče*. S obzirom na današnji standardni jezik, glas se *ć* pravilno ostvaruje u riječima u kojima nastanak nije vidljiv: *sreće*, *usrećit*, ali i nepravilno: *veće*, te u izvedenicama i oblicima prema *t*: *cvijeće*, *hoćeš*, ali i nepravilno: *srećno*. U primjeru *čoveće* glas je *ć* nastao prema glasu *k*, iako prema Gramatici hrvatskoga jezika „prema osnovnom *k* i *c* dolazi *ć*“. (Težak, Babić, 2005: 57) S obzirom na današnji standardni jezik, glas se *đ* pravilno ostvaruje u oblicima i izvedenicama prema osnovnome *d*: *rođena*, *dodji*, *mlađa*, *prođem*, *slađa* i prema osnovnome *g*: *anđele*, no na nekim se mjestima, u pismu ili govoru, ostvaruje kao suglasnički skup *dj*: *sudje*, *groždje*, *ugadjam* ili *gj*: *angjeli*. Prema normi zagrebačke filološke škole, fonem se *ć* bilježio

grafemima *ć* i *tj*, a fonem *đ* grafemima *dj* i *gj* (Ham, 2006). Nadalje, grafemima *gj* bilježile su se riječi stranoga podrijetla. Prema Vitanoviću (1888: 2-3), „pisme *gj* izgovara se kao *dj*, ali se s njim pišu samo tuđe rieči, koje su se prvotno pisale s *g* n. p. *Srgj* (= *Sergius*)“.

Glas *h* u većini riječi ostvaruje se u svome punom obliku: *kuhat*, *hoćeš*, *Hrvat*, *kuharica*, *hrana*, *hladna*, *udadoh*. U nekim je riječima glas *h* zami-jenjen glasom *v*: *kuvaš*, *kuva*, *kuvarice*. Ovu pojavu obrazlaže još Babukić: „gerlački glas *h* imade srodnost s ustnima glas *f*, *v* i *m*“. (Tanocki, 1996: 117-118, prema Babukić, 1836), a spominje je i Maretić da „mjesto *h* iza *u* dosta se često nalazi *v*“. (Tanocki, 1996: 164) U jednome je primjeru glas *h* izostav-ljen: *Jate ljubim dragi moj, dala bi ti život svoj*. Ova je pojava česta u slavonskome dijalektu, a potvrđuje istraživanje koje je proveo Jozić na području Brodskoga Posavlja te navodi kako je „gubljenje frikativa *x* redovita pojava“, te da se „na kraju riječi *x* dosljedno izgubilo“. (Jozic i sur., 2010: 243) Kako se glas *h* izgubio u govoru, na isti se način mogao izgubiti u pismu. Glas *h* javlja se uz glas *k*: *Lahka noć!* To je uobičajena pojava u Veberovoj *Slovnici* iz 1876. godine, kao i u Vitanovićevoj *Gramatici* iz 1888. godine. Prema Ham (2006), Vitanovićeva se gramatika temelji na Veberovoj, a upotrebljavala se još tridesetih godina 20. stoljeća, što može potvrditi primjer natpisa: *Lahka noć! 1931!*

„Dakle, Veberova je norma ujedno i norma hrvatskoga književnoga je-zika, stilski dobro razvedenoga – sveobuhvatna je i sveprihvaćena. Školnički se održala i poslije pobjede hrvatskih vukovaca, još u prvom desetljeću 20. st. – živjela je, primjerice, u Vitanovićevoj slovnici (i gramatici) koja je propisana kao obvezni udžbenik za školsku godinu 1901./1902. U tom je smislu Vebe-rova jezikoslovna djelatnost nezaobilazna i hvalevrijedna činjenica hrvatske normativistike i gramatologije.“ (Ham, 2006: 96)

„J. Vitanović Slovnicom i Gramatikom izravno svjedoči o proširenosti jezika zagrebačke škole, ujednačenoga i upotrebnoga književnoga jezika i na ona hrvatska područja koja su bila izrazitije udaljena od matice i središnjih zagrebačkih zbivanja, podložnija nehrvatskim utjecajima, kako političkim, tako i kulturnim, a kad je o Slovnici riječ, Vojna krajina Vitanovićeva doba to svakako jest. Gramatike su mu imale širok čitateljski krug, no vrijedno je još jednom reći da su bile školskim programom propisane do 1902., a u upotrebi još i 30-ih godina 20. st., u vrijeme za koje se obično smatra da je jezikoslov-no pripadalo samo hrvatskim vukovcima. Vitanovićeva je gramatika izravan dokaz da tomu nije tako.“ (Ham, 2006: 119-120)

U obliku zamjenice *taku* došlo je do gubljenja glasa *v* koji se našao u suglasničkoj skupini *kv*: *takvu* > *taku*, a u zamjenica *ko* i *svako* došlo je do gubljenja glasa *t* koji se našao u skupini *tk*: *tko* > *ko*, *svatko* > *svako*. Istra-

živanje provedeno na području Brodskoga Posavlja potvrđuje ovu pojavu u slavonskome dijalektu. (Jozić i sur., 2010)

Od glasovnih promjena ističu se jotacija, koja se prema normi zagrebačke filološke škole u pismu nije provodila (Ham, 2006), jednačenje suglasnika po zvučnosti i jednačenje suglasnika po mjestu tvorbe, a pojavile su se i palatalizacija i nepostojano *a*. U riječi *ljupče* dolazi do glasovne promjene jednačenja po zvučnosti u kojoj zvučni glas *b* ispred bezvučnoga *č* prelazi u svoj bezvučni par *p*: *ljub* + *če* > *ljubče* > *ljupče*. U rečenici *Za poljubce dragi vremena sad nema Treba dobar ručak prvo da se sprema*, uočava se riječ *poljubce* u kojoj se ne događa glasovna promjena. U toj je riječi zadržano morfonološko načelo pisanja. (Ham, 2006) Kao pravilo, propisano je još u Veberovoj *Slovnici*:

„Kad se sastanu dva niema suglasnika, od kojih je jedan slabi, drugi jaki, onda se u govoru do slaboga čuje odgovarajući mu slabi, a do jakoga odgovarajući mu jaki; n. p. mjesto *ljubko* govori se *ljupko*, mjesto *ovca ofca*, mjesto *grizti gristi* itd.; ali u pisanju se treba držati etimologije rieči, pak pisati: *ljubko*, *ovca*, *grizti*.“ (Veber, 1876: 11)

Vitanovićeve *Gramatika* propisuje dva načela koja se odnose na govor i pismo: „Dva su načela, kojih se drže pisci pišući hrvatske rieči: načelo izgovora (blagoglasje = eufonija) i načelo izvora (= etimologija). Po prvom se načelu pišu rieči upravo onako, kako se čuju izgovarati; piše se dakle: sladak i slatko, ljubak i ljupko, Srbin i srpski, težak i teško, družba i društvo, izbor i istok, stvor i zbor, skup i zgrada i t. d. Po drugom se načelu pazi na to, kako i odakle je rieč postala; piše se dakle: sladak i sladko, ljubak i ljubko, Srbin i srbski, težak i teško, družba i društvo, izbor i iztok, stvor i sbor, skup i sgrada i t. d. Hrvatska se školska knjiga drži izgovora samo u korjenu, a izvora u izvodu i sastavu rieči, naročito pako u onom dielu rieči, koji je podvrgnut mieni (sklonitbi i sprezi).“ (Vitanović, 1888: 4-5)

U primjeru *Groždje* je zrelo berbi je čas – ljubav i vjernost usrećit će nas! istaknuta je riječ *groždje* u kojoj su provedene dvije glasovne promjene u govoru, no u pismu se bilježe drugačije. Prva je glasovna promjena jotacija koja u pismu nije zabilježena, odnosno glas *đ* koji bi nastao stapanjem glasova *d* i *j*: *grozd* + *-je* > *groždje*. Nakon jotacije provedena je glasovna promjena jednačenja po mjestu tvorbe u kojoj je glas *z* ispred glasa *đ*, odnosno u pismu *dj*, prešao u *ž*: *grozdje* > *groždje*. Vrijedilo je sljedeće pravilo:

„Slova *s* i *z*, kad stoje pred mehkim ili pomehčanim suglasnikom, preglasuju se često u *š* i *ž*, što treba tako i pisati, osim predlogah; n. p. mjesto: *grozdje* *groždje*, mjesto: *paznja pažnja*, mjesto *lisce lišće*; *poslati*, *pošlje* pače i *pošalje*; ali *razljutiti* mjesto *ražljutiti* itd.“ (Veber, 1876: 12)

3. Morfološka obilježja u natpisima

Imenice, pridjevi, zamjenice, brojevi, prijedlozi, priloz i uzvici nemaju većih odstupanja od današnjega standardnog jezika, osim pojedinih riječi pravopisno. U rečenicama *Čistoća je pola zdravlja*. i *Čistoća je – poluzdravlje!* isto je značenje izrečeno na dva načina. Složenica *poluzdravlje* složena je od priloga *pol* i imenice *zdravlje*, a između je spojnik *-u-*. Babić u *Tvorbi riječi* iznosi: „Složenice sa *pol* najčešće imaju spojnik *-u-* i označuju da je ono što označuje drugi dio samo napola, polovično, po veličini, vrijednosti, trajanju, a katkada znači da je samo jednim dijelom“. (Babić, 1986: 327)

U jednome su primjeru spojene naglašena zamjenica *ja* i zamjenička enklitika *te*: **Jate** ljubim dragi moj, dala bi ti život svoj. Do ovakvoga je spajanja moglo doći zbog izgovorne cjeline u kojoj se enklitika izgovara u cjelini s naglašenom riječi. Osim toga, moglo je doći do spajanja u prepisivanju.

Od glagolskih vremena javljaju se prezent: *Fino kuvaš zlato moje, To je sreća za nas dvoje!*, aorist: *Moj muž samo vodu pije, Zato žalim što se ne udadoh prije*, imperativ: **Jedimo... pijmo** i... *Veseli budimo.*, perfekt: *Zašto gledaš sad u lonac. Kad mi nisi dao novac!* i futur I: *Tko na jelo dugo čeka, izgubit će pola teka*. Prezent glagola *dati* i *znati* u natpisu *Blago što čoveku nebo dade* Jeste žena koja kuhat **znade** upotrijebljen je u obliku u kojemu se na prezentsku osnovu prvo dodaje *-de* te za treće lice jednine glagola *dati* i *znati* glasi *dade* i *znade*. Isti se oblik upotrijebio i za treće lice množine *Naša djeca naša radost neka znadu što je mladost*. Vitanovićeva *Gramatika* navodi oba oblika kao moguća: „Glagol „znati osn. zna“ može uz osnovu primiti suglasno **d**, pa mu tim načinom pojedini oblici glase dvojako: znam i znádēm, znadeš i znaš... 3. lice množine znadu i znaju;“ (Vitanović, 1888: 70). Prezent se javlja i u obliku s veznikom *da*: *Za poljubce dragi vremena sad nema Treba dobar ručak prvo da se sprema*. Uz glagol *trebati*, Veber navodi da može doći veznik *da*: „Glagolji *m o r a t i, t r e b a t i, v a l j a t i, h o t j e t i*, povrh infinitiva mogu stajati i s indikativom sa **da**...“ (Veber, 1876: 176)

U rečenici *Kad čovjek ne čista ne vrijedi ništa* upotrijebljen je glagol *čista* koji nema značenje.

Imperativ se javlja najčešće, a izražava savjete i opomene (*Ako hoćeš puni lonac nek ti dragi bude lovac; Radi i štedi al dobro jedi*), molbe (*Isus i Marija pomozite nam*) te svesremenost (*Hladna voda ta prija Umi se ti pa ću i ja.*)

Futur I. infinitiva glagola na *-ći* ne gubi glas *-i* u pisanju: *doći ćemo*. Glagoli na *-ti* u većini slučajeva gube *-i* kada iza slijedi enklitika nenaglašenoga oblika glagola *htjeti* kao u primjerima *Dva jelena dve košute dođi draga ljubiti ću te!* Može se vidjeti da se Babukićeva preporuka pisanja futura zadržala u filološkoj školi, ali i do današnjih dana. (Ham, 2006) Futur I. u

natpisima se javlja i u oblicima u kojima se zadržava infinitivni nastavak *-i* ispred enklitike *će*: *Tko se vodom pere rado Imati će život dug i srce mlado*. Pojavljuje se i u obliku koji je određen veznikom *da*: *Objed skuhan sve u šali. Al će mužić da ga hvali!*

Prijedlozi *u* i *o* pojavljuju se uz lokativ: *U ljubavi je sreća ta, kada se vole srca dva*. Prijedlozi *u* i *na* pojavljuju se uz akuzativ: *Tko na jelo dugo čeka, izgubit će pola teka*. Prijedlog *za* javlja se uz instrumental te glasi: *za-tobom*. Ponovno se javlja sastavljeno pisanje riječi vjerojatno zbog izgovorne cjeline, u kojoj je naglasak prešao s naglašene riječi na nenaglašenu riječ, u ovome slučaju sa zamjenice na prijedlog.

4. Sintaksa u natpisima

Na sintaktičkoj razini analizirani su skupovi riječi kojima se postiže pjesnički stil te stihovi koji su ritmični te se često javlja rima. Stihovi su većinom osmerci, no javljaju se i ostali.

Red je riječi u rečenici često neuobičajen jer se ističu pojedini rečenični dijelovi. Izdvojeni su neki primjeri u kojima se izdvajaju objekt, prilozi i atribut te imenički atribut. U neutralnome redu riječi mjesto objekta je iza glagola, u suprotnome je jako istaknut (Katičić, 1986). Slijedi nekoliko primjera u kojima je objekt istaknut: *Kuharice dobro kuhaj / ali ipak novce čuvaj*; *Koga srce boli, / - nek si bira što od jela voli*; *Vrijedna žena muža začara, / Jer na vrijeme ručak stvara*; *Kuharice dobro kuhaj / ali ipak novce čuvaj*; *Mudra žena mora znati, / muža ljubiti i kuhati*; *Moj muž samo vodu pije, Zato žalim što se ne udadoh prije*; *Nije blago ni srebro ni zlato, već je blago što je srcu drago*. U nekoliko se primjera ističe prilog: *Ljubi uvijek jer je slatko / vrijeme života je tako kratko*; *Tko se vodom pere rado / Imati će život dug i srce mlado*; *Imam ženu mladu, lepu, koja kuha fino, / Ne trebam sad ništa drugo, samo dobro vino*. Ukoliko je atribut pridjev, obično stoji ispred imenice. „Ako je red obratan, atribut je jako obilježen. (...) Takvim poretkom stil gotovo da dobiva pjesničku kvalitetu.“ (Katičić, 1986: 494) Primjeri su sljedeći: *Puna kuća voća slada, / najslađa je žena mlada*; *Tko se vodom pere rado / Imati će život dug i srce mlado*. Imenički je atribut u primjerima također istaknut: *glazbe zvuk, ptice glas, ukras čovjeka*. U prva dva primjera imenički je atribut ispred imenice, stoga su stilski obilježena. Prema Katičiću (1986: 420), „U neobilježenom i neutralnom redu riječi imeničkom je atributu mjesto iza njegove imenice.“

Iz navedenih se primjera može uočiti da su se neka isticanja mogla dogoditi kako bi se postigla rima: *Koga srce boli, / - nek si bira što od jela voli*; *Puna kuća voća slada, / najslađa je žena mlada*; *Imam ženu mladu, lepu,*

koja **kuha fino**, / *Ne trebam sad ništa drugo, samo dobro vino*. Ipak, neka su se isticanja dogodila iako nemaju utjecaj na rimu: **Ljubi uvijek** jer je slatko, / vrijeme života je tako kratko.; *Tko se vodom pere rado / Imati će život dug i srce mlado*.; *Uz čašicu dobrog vina, / svako jelo dobro prija*. Dakle, pojedini su natpisi stilski obilježeni te je time postignut pjesnički stil.

Tekstovi su zidnjaka pisani uglavnom u stihu, podijeljeni na dva dijela. Još je Veber naveo:

„Poduži hrvatski stihovi diele se na dvie pole, ponajviše u sredini stiha. (...) Sredina može biti gdje je pjesniku volja, to jest: pjesnici diele stihove, kako jim se čini, da će jače moći djelovati na čitatelje. Tako ima i u narodnih pjesmah ista vrst stihovah na raznih mjestih sredinu.“ (Veber, 1876: 219)

U nekolicini slučajeva bilo je više rečenica od jedne. Jedno od obilježja ovih stihova je ritam, a nerijetko se javi i rima. U rečenici *Draga ženo moje cvijeće / bez Tebe mi nema sreće*, može se uočiti rima *cvijeće – sreće* te ritam koji se postiže jednakim brojem slogova u obje surečenice, osam. Isti se broj slogova javlja u rečenicama: *Fino kuvaš zlato moje, / To je sreća za nas dvoje*.; *Košarica puna cvijeća / Cvate kao naša sreća*; *Vjerna ljubav i lijepi dom, / to mi leži u srcu mom*.; *Puna kuća voća slada, / najslada je žena mlada*; *Naša djeca naša radost / neka znadu što je mladost*. i tako dalje. Nije uvijek slučaj da se zadnje riječi surečenica rimuju, iako imaju jednak broj slogova: *Dobra djeca, dobra hrana / To nam kuha vrijedna mama*; *Kuharica mlada lepa, / u kuhinji ipak spretna*; *Dobra djeca od malena, / uče da se ručak sprema*.; *Uz čašicu rujnog vina / svako jelo dobro prija*.; *Kuharice dobro kuhaj / ali ipak novce čuvaj*. i tako dalje. Nadalje, nekoliko je primjera u kojima je rima uočena, no nije određena ritmom rečenice, odnosno istim brojem slogova u surečenicama: *Čista kuća dobro jelo, / to je vrijedne kuharice djelo*.; *U barci sjedi sretni par / u srcu im plamti ljubavna žar*.; *Koga srce boli, / - nek si bira što od jela voli*.; *Ljubi uvijek jer je slatko / vrijeme života je tako kratko*.

Najveći broj stihova ima osam slogova, no ima stihova sa šest slogova, deset, jedanaest. U Veberovoj *Slovnici* navedeno je sljedeće:

„Hrvatski stihovi mogu imati od četiri do trinaest slovakah, po kojih se i zovu četverci, peterci, šesteri, sedmerci, osmerci itd. Duži stihovi od trinaest slovakah vrlo su riedki, jerbo se teško izgovaraju. Kraćimi se stihovi pjevaju nježne i šaljive stvari. Najobičniji su osmerci i deseterci.“ (Veber, 1876: 218)

5. Pravopisna obilježja u natpisima

Pravopisna je analiza provedena u tri dijela. Prvi je dio osvrt na jezik i pismo, drugi analiza velikoga početnoga slova, a treći analiza pravopisnih znakova.

Hrvatski je jezik u 20. stoljeću zbog brojnih političkih događaja bio podvrgnut neprestanim promjenama. Sve do raspada Jugoslavije, nastojalo se ujediniti hrvatski i srpski jezik (Ham, 2006), a osim latiničnoga pisma, u upotrebi je bilo i ćirilčno. Od 21. prosinca 1990. godine u Republici je Hrvatskoj u službenoj upotrebi hrvatski jezik i latinično pismo. (Grčević, 2011) Ćirilica se u hrvatskim školama učila sve do raspada Jugoslavije, što potvrđuje sljedeće: „U bivšoj Jugoslaviji svi su učenici učili ćirilčno pismo neovisno o ruskom, i to zbog srpskoga jezika. Nakon raspada Jugoslavije Slovenci i Hrvati obustavili su obvezatno učenje ćirilice u osnovnim školama.“ (Grčević, 2011: 144) Od prikupljenih zidnjaka, dva su pisana ćirilicom: *Кубарује кубај ручак фину* (*Kuvarice kuvaj ručak fini*) te *Додпо утро* (*Dod(b)ro (j) utro*). U Banskoj se Hrvatskoj hrvatski jezik nastojao potisnuti te spriječiti povezivanje Hrvata u upravnome, političkome i kulturnome smislu. Iako je često bilo osporavano osnivanje hrvatskih osnovnih i srednjih škola, hrvatski su domoljubi krajem 19. i početkom 20. stoljeća ipak pokretali srednje škole. Tadašnji su njemački i mađarski moćnici podupirali koncepciju hrvatskih vukovaca s ciljem onemogućavanja razvitka hrvatskoga jezika. U školama se moralo učiti klasične jezike, mađarski i njemački jezik, koji se posebno smatrao važnim prilikom zapošljavanja u javnim ustanovama. (Pandžić, 2007) Na području Slavonije pronađena su dva zidnjaka s natpisima na njemačkome jeziku: *In der Küche und im Haus, schütte kein Wasser aus.* (E3222) i *Beim Basserbankerl nett und rein soll niemals ausgeschüttet sein.* (E3808) te jedan s natpisom na mađarskome jeziku: *Kedves almokat* (E3917). Natpisi na ćirilici te na mađarskome i njemačkome jeziku imaju povijesnu podlogu, no ne treba isključiti mogućnost da su ljudi radili u stranim zemljama i ondje ih kupili ili su ovi zidnjaci rodbinskim vezama stigli u naše krajeve kao pokloni.

Veliko se početno slovo u natpisima na zidnjacima javlja vrlo često, ako se izuzmu pravila u kojima je ono danas opravdano. Pisanje bi se velikoga početnoga slova moglo podijeliti na nekoliko kategorija: vlastita imena, početak rečenice, početak drugoga dijela rečenice te riječi iz poštovanja. Posebnom se skupinom izdvajaju one rečenice u kojima je svaka riječ pisana velikim početnim slovom.

Nekoliko je primjera vlastitih imena koje označavaju osobna imena *Maro, Marice, Anka*, i božanske osobe *Isus, Marija, Josip, Bog*. Iako se danas u višečlanim nazivima ustanova, organizacija, banaka velikim slovom piše

samo prva riječ (Jozić i sur., 2013), ovdje su sve riječi pisane velikim početnim slovom: *Neka znade moja mila Anka, da to plaća sve Narodna Banka.*

Niti jedna rečenica u natpisima nije započeta malim početnim slovom. U svim primjerima natpisa u kojima ima više rečenica, iza točke uvijek slijedi veliko početno slovo: *Kao ovi golubovi što se ljube viječno. Mi ćemo se voljeti i živjeti srećno.; Zašto gledaš sad u lonac. Kad mi nisi dao novac!; O Srce Marijino O Srce Isusovo Čujte želju srca mog! Dajte meni mali stanak u sred srca mog; Dobro Jutro! Svakoj ženi cvjeta ruža, koja ima dobrog muža.; Svirajte mi do beloga danka Evo vama cela hiljadarka. Neka znade moja mila Anka, Da to plaća sve Narodna Banka.*

Rečenica je vrlo često podijeljena na dva dijela. Na zidnjaku, jedan je dio često iznad ili s jedne strane slike, a drugi ispod ili s druge strane slike. Rijetko je slučaj da prvi dio rečenice završi točkom pa drugi dio nastavi velikim početnim slovom. Najčešće drugi dio rečenice jednostavno započne velikim početnim slovom, a ovdje je nekoliko primjera: *Košarice puna cvijeća / Cvate kao naša sreća; Kuvarice manje zbori / Da ti ručak ne izgori!; Kako golub golubici guče / Tako i ja ljubim moje milo luče; Ako hoćeš kuhat znati, / Uči prije sudje prati.; Slatko voće kao med, / Jest će dika sve po red.; Ovo cvijeće nek nam kuću krasí / Da se naša ljubav ne ugasi!; Slađana voća zdjela je puna / Čeka mi druga kumu i kuma.* Ono što je još važno uočiti je da se ovakvi natpisi u kojima drugi dio rečenice počinje velikim slovom javljaju uglavnom na vezenim zidnjacima, koji se smatraju starijima od molovanih. Osim toga, Boranićev pravopis propisivao je sljedeće: „Velikim početnim slovom piše se prva riječ u rečeničnoj cjelini, i to: (...) 6. Svaka prva riječ u stihu. (Prve riječi u stihovima pišu se kadšto i malim početnim slovom).“ (Boranić, 1928: 45)

Riječi iz poštovanja u većini se slučajeva javljaju kao zamjenice. Ova je pojava osobito česta u 2. licu jednine osobnih i posvojnih zamjenica, a vrlo često i u 2. licu množine. Neki od primjera jesu: *Draga ženo moje cvijeće bez Tebe mi nema sreće., Gospodine moj mladi! Ova kapljica nek Vam život sladi., Na Te mislim svaki čas, uz glazbe zvuk i ptice glas.* Danas se također primjenjuje pravilo o pisanju riječi iz počasti na sljedeći način. „Velikim se početnim slovom pišu osobna i posvojna zamjenica za 2. lice jednine (Ti, Tvoj, Tebi) i za 2. lice množine (Vi, Vaš, Vama) kada se u pisanome tekstu obraćamo pojedincu i želimo mu izraziti poštovanje“, no „malim se početnim slovom piše osobna i posvojna zamjenica za 2. lice množine kada se u pisanome tekstu obraćamo skupini osoba ili kada se ne obraćamo konkretnomu pojedincu“. (Jozić i sur., 2013: 35) Ipak, ovdje se nailazi na pisanje velikim početnim slovom osobne zamjenice u 1. licu jednine: *Dragi Mužu u podne nemoj odlaziti jer Ja ću sebi drugog potražiti!* te posvojne zamjenice u 1. licu jednine: *Nako mene ljubi Moje luče.*

Osim zamjenica, velikim se početnim slovom pišu neka opća imena, a upućuje na to da je pisano iz poštovanja žene prema mužu: *Dragi Mužu u podne nemoj odlaziti*, domaćina prema gostima: *Dobro došli Mili Gosti*, te molitelja prema Bogu: *O Srce Marijino O Srce Isusovo Čujte želju srca mog!*

Nekoliko je primjera u kojima su sve riječi pisane velikim početnim slovom: *Dobro Jutro!*, *Svima Želim Dobar Tek.*, *Živila Kraljevska Porodica*. To upućuje na strane jezike s kojih se prevodilo, posebno njemački jezik u kojemu se imenice uvijek pišu velikim slovom. Istu pojavu zapažaju autorice Grahovac-Pražić i Vrcić-Mataija (2012) koje su se osvrnule na ličke zidnjake.

Pojedine rečenice uopće nemaju pravopisnih znakova. To su na primjer: *Radi i štedi al dobro jedi*; *Sreća je kao cvijeće prolazi i vratit se neće*; *Prodi se ženo luda divana vrati ću se ima dana*; *Tko se vodom pere rado Imati će život dug i srce mlado*; *Ovo cvijeće nek Ti reče Da Ti želim mnogo sreće*; *Košarica puna cvijeća Cvate kao naša sreća*; *Kuharice skuhaj ručak fino pa ćeš dobit novaca za kino*; *Tko rano rani dvije sreće grabi*.

Točkom se uglavnom označava kraj izjavne rečenice, na primjer: *Kako golub golubici guče Tako i ja ljubim moje milo luče.*, no označava se i kraj jednoga dijela rečenice, na primjer: *Košarica puna cvijeća. Cvjeta kao naša sreća.*; *Uz mladost i cvijeće. Kuća je puna sreće.* U nekim se slučajevima može promatrati kao zamjena za zarez u inverziji: *Kao ovi golubovi što se ljube viječno. Mi ćemo se voljeti i živjeti srećno.* Točka je pisana i umjesto upitnika: *Zašto gledaš sad u lonac.*

Upitnik nije pronađen niti u jednoj rečenici.

Uskličnik se javlja u uskličnim rečenicama: *Najmilijeg gosta Tri dana dosta!*; *Ovo cvijeće nek nam kući krasi Da se naša ljubav ne ugasi!*; iza pozdrava: *Lahka noć!*, iza imperativa: *Uzmite i jedite!*, iza vokativa: *Gospodine moj mladi!*, ali i iza godine: *1931!*

Zarez je upotrijebljen u nizanju: *Umi se svakog dana, nemoj biti neoprana.*; *Oj Marice dušo moja medena su usta tvoja, ljubi draga samo mene, za Tobom mi srce vene.*, između pridjeva koji se izravno odnose na imensku riječ: *Izišo je mjesec pobjegla je tama, Ah da samo nisam ostavljena, sama.*, iza vokativa: *Kuharice, zlato moje... Tebe jelo hvali Tvoje!*; *Čuj, komšinice rođena, za priču nemam vremena!*, u inverziji: *Kad u violinu svira, u srce svakoga dira.*; *Ako hoćeš kuhat znati, Uči prije sudje prati.*, između dviju istih riječi: *Čestitamo, čestitamo želimo vam sreću zdravlje*, kod isticanja: *Odžaćar nam sreću nosi, osobito kad djevojku zaprosi*, ispred nekih veznika: *Hladna voda ta prija Umi se ti, pa ću i ja.*; *Moj muž samo vodu pije, Zato žalim što se ne udadoh prije.* Zarez je često izostavljen kod vokativa: *Seko daj mi taj kolačić*; *Dobro došli Mili Gosti u Hrvata se ne posti*, u inverziji: *Tko se vodom pere rado Imati će život dug i srce mlado*, ali i ispred suprotnoga veznika: *Radi i štedi al dobro jedi*.

6. Zaključak

Zidnjaci su nematerijalno kulturno bogatstvo koje se počelo gubiti početkom druge polovice 20. stoljeća kada su u upotrebu došle viseće kuhinje. Dotad su stajale na zidovima gotovo svih kuća. Pretpostavlja se da nisu hrvatski autohtoni proizvod, ali su se vrlo dobro uklopili u hrvatsku kulturu. Zidnjak je bijelo platno na kojemu se nalaze tekst i slika. Mogu biti vezeni ili molovani. Crteži i natpisi odražavaju stanje tadašnjega društva, kako međuljudskih odnosa, tako pismenosti i poznavanje normi tadašnjega hrvatskoga jezika.

Na fonološkoj razini uočene su pojave gubljenja samoglasnika na kraju infinitiva, na početku priloga te sažimanje samoglasničkoga skupa *-ao* u *-o*. Suglasnici se gube u skupini *-kv* (> *-k*) te *-tk* (> *-k*). S obzirom na današnji standardni jezik, u nekim se riječima ne poštuje pisanje glasova *č* i *ć* te alternacije *ije/je/e/i*. Vrijedna se značajka javlja u riječi *lahka* u kojoj je zadržan glas *h* uz glas *k*, a koji se javljao u gramatikama hrvatskoga jezika zagrebačke filološke škole koje su bile u upotrebi do tridesetih godina prošloga stoljeća. Osim toga, zabilježeno je pisanje glasova *dj* i *gj* umjesto *đ*, na primjer: *sudje*, *angjeli*, te korijensko pisanje riječi, na primjer: *poljubce*, što su također karakteristike zagrebačke filološke škole. Od glasovnih se promjena provodi jotacija, osim u riječima koje su pisane glasovima *dj* i *gj* umjesto *đ*, nepostojano a, palatalizacija, sibilizacija, vokalizacija, jednačenje po zvučnosti koje se ne provodi u svim riječima te jednačenje po mjestu tvorbe koje se provodi čak i nakon jotacije koja u pismu nije provedena.

Na morfološkoj su razini uočena manja odstupanja s obzirom na današnji standardni jezik. Javljaju se neke umanjenice, dok uvećanice nisu uočene. Pridjevi se često nađu ispred imenice, a u nekim slučajevima imaju ulogu imenice. Neke su zamjenice pisane spojeno: *jate*, vjerojatno zato što se tako izgovaraju zamjenica i njezina enklitika. Od glagola se najčešće javlja imperativ, zatim futur I. te prezent, a vrlo rijetko perfekt i aorist. U jednome se slučaju, vjerojatno zbog izgovora, prijedlog pojavio napisan uz zamjenicu: *zatobom*.

Na sintaktičkoj se razini natpisima pristupilo kao stihovima. Stihovi su vrlo često ritmični, najčešće imaju osam slogova, a nerijetko se u njima javlja rima. Obično su podijeljeni na dva dijela, jedan dio iznad ili s jedne strane slike, a drugi dio ispod ili s druge strane slike, a isto tako na dio ispred zareza i dio iza zareza. Red je riječi ponekad neuobičajen te su pojedine riječi istaknute. Najčešće je to objekt ispred glagola, no u nekim se skupovima riječi ističu i prilog i atribut te imenički atribut. Time je postignut pjesnički stil.

Na pravopisnoj su razini uočena mnoga odstupanja s obzirom na današnji standardni jezik. Javljaju se ćirilični natpisi te natpisi na njemačkome i

mađarskome jeziku. Vrlo se često upotrebljava veliko slovo iz poštovanja, na početku drugoga stiha te iza svake točke ili uskličnika. Pravopisni su znakovi na mnogim mjestima izostavljeni, no često se javljaju kao točka, zarez ili uskličnik. Zarez je najčešće izostavljen kod vokativa, ali i u inverziji.

Iz svega se može zaključiti da nematerijalna kulturna baština može biti jezično vrlo bogata te potvrđivati pravila što su se nekada provodila. Razvoj jezika u prošleme stoljeću, kao i kulture hrvatskoga društva, čuva se na „zidnim krpama“. One stoga čine važno nasljeđe hrvatskoga naroda te mogu sudjelovati u upoznavanju hrvatske prošlosti.

Literatura

- Babić, Stjepan (1986) *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.
- Boranić, Dragutin (1928) *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb.
- Grahovac-Pražić, Vesna, Vrcić-Mataija, Sanja (2012) *Tragom ličke zavičajnosti*, Državni arhiv, Gospić.
- Grčević, Martina (2011) „Suvremena jezična situacija u slavenskim zemljama“, *Slavenski jezici u usporedbi s hrvatskim II.*, ur. Dubravka Sesar, Zagreb, 143-159, https://bib.irb.hr/datoteka/526967.Jezicna_situacija_slav.pdf, posjet 2. srpnja 2015.
- Ham, Sanda (2006) *Povijest hrvatskih gramatika*, Nakladni zavod Globus, Zagreb.
- Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje (2013) *Hrvatski pravopis*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb.
- Jozić, Željko (2005) „Glagolski sustav ikavskojekavskih posavskih govora“, *Filologija*, 43, http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=15328, posjet 2. srpnja 2015.
- Katičić, Radoslav (1986) *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.
- Kurtović Budja, Ivana, Čilaš-Šimpraga, Ankica, Jozić, Željko, Celinić, Anita (2010) *Prinosi hrvatskoj dijalektnoj fonologiji*, Književni krug, Split.
- Pandžić, Vlado (2007) „Hrvatski u srednjim školama u Banskoj Hrvatskoj (1901-1918)“, *Hrvatski*, 5, 2, http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=51342, posjet 2. srpnja 2015.
- Tanocki, Franjo (1996) *Slavonska jezikoslovna baština*, Matica hrvatska, Osijek.
- Težak, Stjepko, Babić, Stjepan (2005) *Gramatika hrvatskoga jezika, Priručnik za osnovno jezično obrazovanje*, Školska knjiga, Zagreb.

- Toldi, Zvonimir (2002) „*Jedimo, pijmo i veseli budimo!*“ *Izložba vezenih zidnjaka*, Muzej Brodskog Posavlja, Slavonski Brod.
- Veber, Adolfo (1876) *Slovnica hrvatska za srednja učilišta*, vlast. nakl., Zagreb.
- Vitanović, Josip (1888) *Gramatika hrvatskog jezika za školu i samouke*, vlast. nakl., Zagreb.

Emina BERBIĆ KOLAR & Ivana MIHIĆ

LINGUISTIC DETERMINATION OF SLAVONIAN KITCHEN WALL CLOTHS

The paper presents a linguistic analysis of the inscriptions on kitchen wall cloths. The inscriptions used to be written on white canvas and were called *zidnjaci*. Since they were popular in the first half of the 20th century and as they could be made by anyone, a number of features have been identified that characterize the Croatian language of the time. Based on the analysis of 130 kitchen wall cloths with inscriptions collected in Slavonia, the author presents a linguistic analysis of language inscriptions through phonological, morphological, syntactic and orthographic features.

Key words: *kitchen wall cloths, Croatian language, linguistic determination, Zagreb's linguistic school*